

LÖS SKEPPSGÅTOR - LÄS HANDSKRIFTER

av Sven-Erik Rönby

Nej, svårt är det egentligen inte att tyda gamla svenska handskrifter. En del träning och normal språkbe-gävning räcker. Även om bokstäverna a, v, w, r och m först kan se rätt lika ut när du läser en 1700-talstext, liksom c, e, n och o gärna flyter ihop.

Men lär du dig dessa tecken, och några till, får du en härlig kick när du märker att du kan börja lösa flerhundra-åriga skeppsgåtor. De mörka skroven på bottarna får namn och liv.

När ett vrak lokaliserats och under-sökts i fält gäller det för marin-arkeologen att leta i arkiv. För att identi-fiera fyndet, och tränga in i historien runt det sjunkna skeppet. Hur man gör för att hitta rätt på och i arkiven tas inte upp här. Detta handlar om hur man läser de äldre handlingar man får fatt i, och en smula historik däromkring.

Utän att då till nöds ha lärt sig tyda äldre handstilar, och sättet att hand-skas med dem, missar man tyvärr poäng-erna i berättelsen. Ibland kan forskaren helt få ändra synen på sitt projekt. Till exempel när handlingarna anför något annat än en muntlig tradition.

- Ett vanligt sätt att börja lära sig tyda äldre handskrifter är att gå kortkur-ser på olika arkiv, i Stockholm exempel-vis på Riks- eller Krigsarkiven, säger Kari Tarkianen, arkivråd på Riksarkivet. Han är en av de experter som ofta leder sådana kurser.

- På andra håll i landet är det inte ovanligt att studieförbund och släk-tforskningsällskap har handstilskunskap på programmen. Tyvärr är universitets-kurserna numera bortrationaliserade.

Brytningstid år 1800

Att öva, öva och åter öva är enda sättet att lära sig förstå äldre texter. Med det följer förstås också möjligheter att med lite envetenhet klara studierna på egen hand. Kari Tarkianen tipsar:

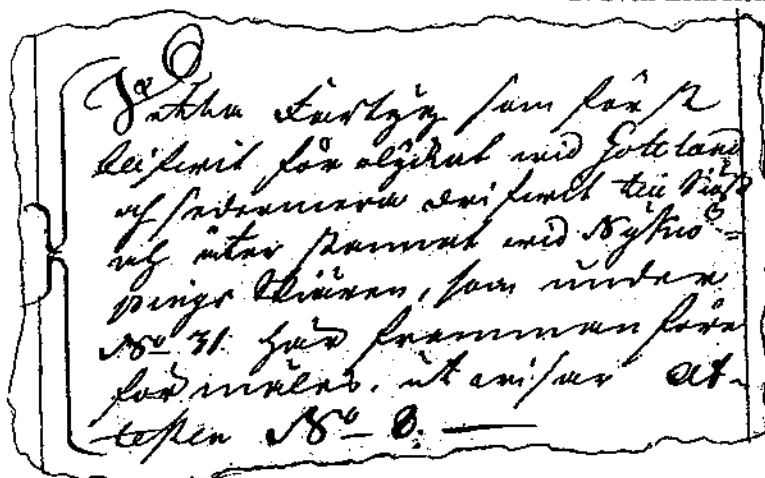
- Besök Stocholms stadsarkiv. Beställ fram originalen till stadens tänkeböcker, de sträcker sig till 1630. Titta sedan på de "översatta" texter som finns i källutgåvorna. Sätt igång och träna, jämför, och fuska inte genom att titta för tidigt i facit!

- Precis samma övningar kan man göra med gamla riksdagsprotokoll på Riksarkivet. Fråga vid forskardisken så hjälper personalen till.

Vi som lever i det sena 1900-talet klarar i de flesta fall utan större besvär texter som är upp till 200 år gamla.

Ursprung i latinet

Men ska du ge dig på 1600-tals eller 1700-talshandlingar, vilka nästan

1. Ett bra exempel på text en marin arkivforskare kan möta. Den är hämtad från amiralitetskollegiets dykerirapporter år 1747 och lyder: "Detta fartyg som först blifwit för olyckat wid Gottiland och sedermera drifwit till stöss och åter stannat wid Nykiöpings skiären, som under Nr 31 här framman före förmäles, ut wisar attesten Nr 8". Inte helt läti skilja på alla m, a, w, r, och ä på sista raderna. Dessutom skrivs bokstaven a både på tyskt och franskt sätt i mening. Krigsarkivet.

alltid är skrivna med tysk/gotisk fraktur-stil, måste du ha minst elementära kun-skaper för att inte drabbas av vanmakt när du sitter framför din första lotsrap-port. I synnerhet som normalstavning av svenska språket inte heller förekom för-rän omkring år 1800.

Och dessa kunskaper får du alltså genom att ÖVA!

De humanistiska och gotiska skrivsätten (liksom det karolingiska) lik-nar varandra på många punkter. De har samtliga sitt ursprung i latinska stilar. Latinet kan dokumenteras cirka 2700 år bakåt. Världens äldsta skrift, sumeriskan, är omkring 6000 år gammal.

Aldrig, aldrig gissa

Vad är då viktigt vid lästräningen? Kari Tarkianen igen:

- Det är att ALDRIG gissa. Det är lätt, särskilt kanske om man sitter tillsammans i en grupp, att vilja vara duktig och snabb - och så har man vips hoppat över ett streck eller en stavelse.

Då kan hela sammanhanget i värsta fall bli obegripligt.

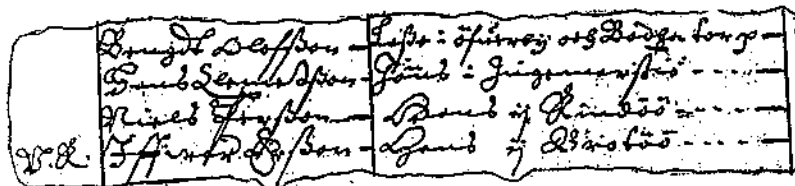
- Var alltså systematisk, tålmo-dig. Gå tillbaka i texten och jämför, ta varenda krumelur för sig. De gamla skrivarna hade oftast en personlig stil det gäller att lära känna.

Ibland blev det, dock mer sällsynt än i våra dagar, ett och annat stavfel. Särskilt kanske under perioden med så kallad öglebindning på 1700-talet blev det också förskönande slängar både hit och dit med stålpenman. Det kan förvillra oss nutida texttydare, vana som vi är vid rationellt skriftspråk.

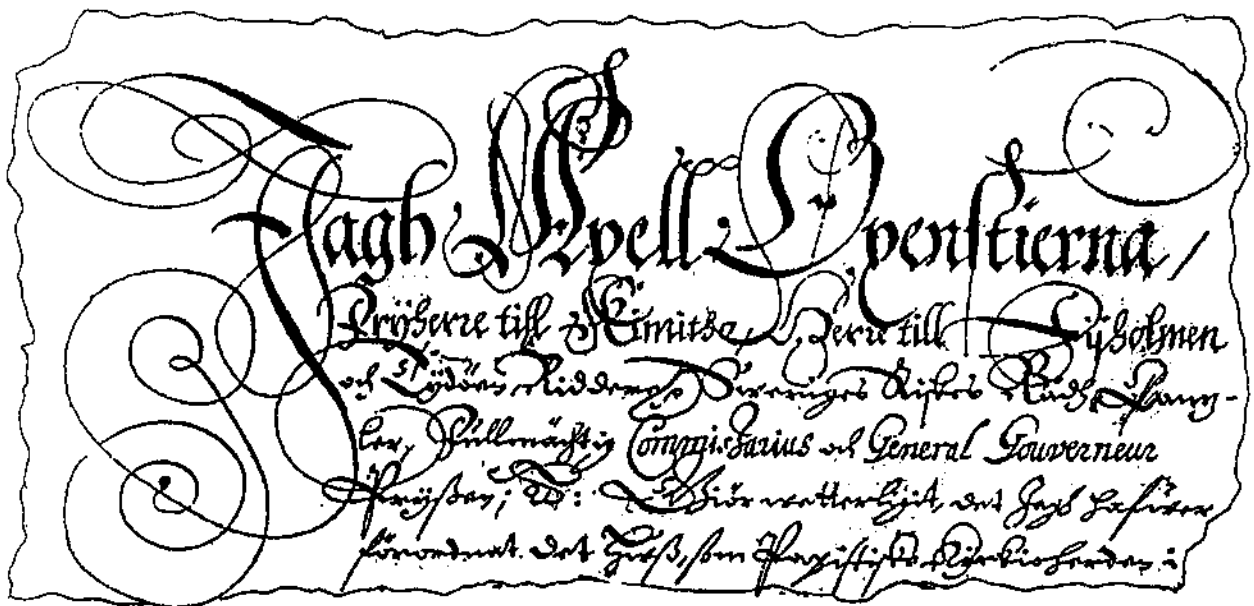
Franska & tyska

Ju längre bort i tiden man kom-mer desto mer främmande blir stavningen. Det finns gott om gamla, ibland målande, ord som försvunnit ur språket. Liksom det emellanåt vimlar av franska och tyska modeuttryck.

När du ska läsa Orts- eller gård-snamn kan du ha nytta av en karta. Ofta

Även dessa handlingar från 1626 (krigsarkivet) har marin anknytning. I en uppräknig av sjöfolk från Värmdö kompani ser vi i första kolumnen exempel på namn på fyra kvarterstämstare (Bengt Olofsson, Hans Clementsson, Niels Persson och Iffwar Ersson). I andra spalten förnamn och bytillhörighet på bonden som skulle underhålla respektive krigsman (Lasse i Överbj och Bodhe torp, Jöns i Ingemarssjö, Hans i Rindö och Hans i Brotö). Överbj är samma ställe som Carl Anton sjunger om i våra dagar. Övriga önamn är lätt igenkännbara.

Här är det fråga om mäktedemonstration, på den tiden svenska trupper tågade omkring på kontinenten och ockuperade städer och länder. I september 1628 förklarar själve den mäktige rikskanslern (statsministern): "Jagh Axel Oxenstierna, friherre till Kimitho (ligger i Finland), herre till Fijholmen och Tijdöen (Västmanland), Riddare etc, General Gouverneur i Pryssen (Preussen) etc Giör wetterligit, det Jagh hafwer förordnat det Hwss, som Papistische (katolske) Kyrkioherden i Elbingen (idag Elblag i Polen) plägar bo i, förverkat till svenska kronan att användas till kansli och skatteuppbördshus. Speciellt versalerna i namnet är imponerande. Riksarkivet.

lever geografiska namn kvar, eventuellt modifierade. En annan svår stötesten är anfangerna, de stora bokstäverna som oftast inleder aktstycken. Fulla av snirklar och vackra hårstreck inbillar man sig lätt att de är en kvarleva från tiden före boktrycket, när välfödda munkar satt på ensliga atlantöar och präntade av klasiska verk.

Grubbla en månad

Näst intill omöjliga att tyda direkt för en amatör är de lur som helst. Artikelförfattarens tips är i sådana fall att börja bakifrån och bena upp texten. Knäcker du ändå inte gåtan, lägg undan manuset en eller annan dag. Ibland verkar det som om hjärnan bearbetar ett problem fast man inte ständigt tänker på det, och poff! kan invigelsen sitta där.

Men visst finns det bokstäver och

kombinationer man inte råfår på. Vad göra? Kari Tarkiainen är inte helt förtjust i tanken på att du går till handskriftskunniga på arkiven och frågar. Tiden räcker inte till, och ofta går faktiskt proffsen bet på samma problem som amatörerna. Men det är klart gäller det en enstaka bokstav, och du grubblat minst en månad, kanske du vågar stöta på i alla fall? Förkortningar, att till exempel ett vanligt "och" kan skrivas på tio olika sätt, dubbelbokstäver och bindestreck, hör också till sådana detaljer som fördystrar tillvaron för handskriftstydare. Någon gång kan du även bli tvungen till chifftertolkning.

Riktigt långt tillbaka, före Gustav Vasa, fanns inte å, ä och ö i det svenska alfabetet. Men sådana skeppshandlingar riskerar du å andra sidan knappast att stöta på som nybörjare i branschen.

Näst sista området

Numer har skrivmaskiner, ordbehandlare och olika sätterimetoder övertagit nästan allt skriftjobb. Juridiska protokoll och inlagor du t ex läser för att lösa skeppsgåtor var handskriftens näst sista stora område. Personliga brev och anteckningar är den sista domänen.

Läs gärna vidare i: Åberg, Alf, *Läsning av gamla handstilar*, Stockholm 1975, Anderö, Henrik, *Läsebok för släktforskare*, ICA-förlaget 1979, med omtryck 1983, eller Jean, Georges, *Skriftens historia genom sex tusen år*, Stockholm 1991. Även Dahlgren, *Glossarium över föräldrade och ovanliga ord och talesätt*, Lund 1961, är en ovärderlig hjälp.

Sven-Erik Rönby, Tappgatan 9, 150 20 Södertälje

Ur ett riksrådsprotokoll på 1670-talet, när Sverige var som mäktigast, ett land alla Europas stater måste ta hänsyn till. Herr Johan Gyllenstierna Jöransson och Herr Riks Cantzlern Magnus Gabriel De La Gardie, varm franskvän, tar till orda: "JGJ: Intet kan man strax helt och höllit bryta aff tractaten med österrijke, det är bättre holla alla potentater uti gått humeur till dess man med tiden kan see hwilket partij med största profiten och säkerheeten kan tagas. HR Cantzl: Bekänner wara ett stort avantage för Sverige att wij aff alla rechercheras och intet äro bundne att holla oss till en allena". Riksarkivet.

